

Suvremena znanstvena istraživanja o povijesti Romā u Europi¹

DANIJEL VOJAK

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19/1
HR – 10 000 Zagreb
daniyel.vojak@pilar.hr

Prethodno priopćenje
Preliminary communication

Primljeno / Received: 17. 2. 2021.
Prihvaćeno / Accepted: 16. 5. 2021.

Romsko stanovništvo danas u većini europskih zemalja čini jednu od brojnijih i starijih manjinskih zajednica. Njihova povijest na hrvatskim područjima nerijetko je bila obilježena politikom progona i represivne asimilacije. Znanstvena istraživanja povijesti Romā unutar europskih historiografija bila su izrazito skromna, a počela su se kontinuirano razvijati tek od druge polovice 20. stoljeća. U radu je analiziran dio rezultata istraživanja povijesti Romā unutar europskih historiografija u posljednjih dvadesetak godina.

Ključne riječi: Romi, Europa, historiografije, povijesne sinteze

1. Uvod

Romsko stanovništvo u većini europskih zemalja danas čini jednu od najbrojnijih i najstarijih manjinskih skupina. Višestoljetna zastupljenost romskog stanovništva na europskim područjima nerijetko je dovela do procesa njihove represivne sociokulturne izolacije, što je za cilj imalo asimilaciju Romā u većinsko stanovništvo. Takvi procesi izazivali su skroman interes za Rome u europskim historiografijama. U radu će biti istražen odnos pojedinih europskih historiografija o romskom stanovništvu od 2000. godine do danas. Pritom će se nastojati analizirati pitanje razine istraženosti cjelokupne povijesti Romā, što je posebno vidljivo u postojanju ili izostanku povijesnih sinteza.

2. Znanstvena istraživanja o povijesti Romā u europskim zemljama od 2000. godine do danas

U ovom poglavlju analizirat ću ona znanstvena istraživanja o povijesti Romā koja su provedena tijekom

posljednjih dvadeset godina u pojedinim europskim zemljama. Nije namjera detaljno istražiti europske historiografije, već odabirom nekolicine njih ukazati na tendenciju (smjer) historiografije o povijesti Romā.

Njemačka historiografija jedna je od vodećih o povijesti Romā i Sintā, posebice o njihovim stradanjima tijekom nacizma. Tako je Hans-Joachim Döring 1964. godine u Hamburgu objavio djelo *Die Zigeuner im nationalsozialistischen Staat*, koje se smatra prvim sintetskim djelom o stradanju Romā u nacističkoj Njemačkoj.² Kao njemački povjesničar koji je istraživao povijest Romā naročito se istaknuo Michael Zimmermann, koji je u najvećoj mjeri istraživao položaj Romā i Sintā tijekom trajanja nacističke vlasti. Njegovo djelo *Rassenu-topie und Genozid. Die nationalsozialistische »Lösung der Zigeunerfrage«*, koje je objavljeno 1996. godine u Hamburgu, smatra se jednim od najboljih istraživanja na tom području.³ Inače, Zimmermann je uredio i djelo *Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts*, koje je objavljeno 2007. godine. U njemu je analizirana politika njemačkih vlasti prema Romima, a koja je dove-

¹ Ovaj rad nastao je u sklopu znanstvenog projekta »Znanstveno istraživanje povijesti romske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj«, koji je proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar pod vodstvom dr. sc. Danijela Vojaka, a koji je financiralo Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

² Ilse About & Anna Abakunova, *The Genocide and Persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review* (Berlin: International Holocaust Remembrance Alliance, 2016), str. VIII.

³ Gilad Margalit, »Obituary Zimmermann, Michael«, *Romani Studies* 17/1 (Liverpool, 2007), str. 125–127.

la do nacističkog progona te poslijeratne marginalizacije i nepriznavanja stradanja Romā kao žrtava nacističke vlasti.⁴ Od drugih istaknutih njemačkih povjesničara koji su istraživali povijest Romā izdvajam i Karolu Fings, koja je proučavala nacističku politiku prema Romima i Sintima, i to posebice u kontekstu njihovih stradanja u nacističkim logorima (u Kölnu, Düsseldorfu i širem području Aachena). Pokušaj sinteze povijesti Romā i Sintā u Europi Fings je objavila 2016. godine u djelu *Sinti und Roma. Geschichte einer Minderheit*.⁵ Od njemačkih znanstvenika koji su objavljivali povijesne priloge o Romima izdvajam i Reimara Gilsenbacha te njegovo djelo *Weltchronik der Zigeuner*.⁶ Svojim znanstvenim istraživanjem položaja Romā tijekom trajanja nacizma ističu se i Herbert Heuss te Frank Sparing. Znatan doprinos istraživanju povijesti Romā ostvaren je okupljanjem njemačkih i europskih povjesničara unutar projekta *RomArchive* pod vodstvom Franziske Sauerbrey i Isabel Raabe. Cilj tog projekta je da stvaranjem posebnog arhiva učini umjetnost, kulturu i povijest Romā dostupnima široj javnosti. Projekt je financirala Njemačka federalna kulturna fondacija (*Die Kulturstiftung des Bundes*). Jedna od dionica tog projekta naslovljena je »Holocaust 'Voices of the Victims'«, a odnosi se na istraživanje stradanja Romā i Sintā za vrijeme nacizma. Karola Fings je kao voditeljica tog projekta okupila europske povjesničare, koji su istražili građu i objavili priloge o stradanju Romā i Sintā u svojim zemljama tijekom Drugoga svjetskog rata. Osim toga, unutar digitalnog arhiva sakupljena su

i objavljena svjedočanstva preživjelih Romā i Sintā, što taj arhiv čini značajnim za daljnja znanstvena (historiografska) istraživanja.⁷

Britanska historiografija iznimno je značajna za razvoj znanstvenih istraživanja o povijesti Romā. U tom kontekstu naglašavam da je 1888. godine u Edinbурghu osnovano društvo koje je okupljalo znanstvenike, među ostalima i povjesničare, koji su svoja istraživanja objavljivali u časopisu nazvanom *Journal of the Gypsy Lore Society* (danas *Romani Studies*).⁸ Jedan od istaknutijih predstavnika britanske historiografije nedvojbeno je bio Donald Kenrick, koji je već 1960-ih započeo s proučavanjem povijesti Romā. Početkom 1970-ih u suautorstvu s Grattanom Puxonom objavio je značajno djelo *The Destiny of Europe's Gypsies*, u kojem je analiziran genocid nad Romima tijekom nacističke vladavine.⁹ Kenrick i Puxon će nastaviti s istraživanjem ove tematike, pa će 1995. godine objaviti novo (dopunjeno) djelo *Gypsies under the Swastika*.¹⁰ Kenrick je potom objavio još nekoliko značajnih djela o povijesti Romā u Velikoj Britaniji i drugim europskim zemljama: u suautorstvu sa Sianom Bakewellom djelo *On the Verge: the Gypsies of England*,¹¹ u suautorstvu s Colinom Clarkom djelo *Moving on. The Gypsies and Travellers of Britain*,¹² vlastito djelo *Gypsies: from the Ganges to the Thames*.¹³ Osim toga, Kenrick je bio jedan od urednika povijesnih rječnika o Romima,¹⁴ a uredio je i nekoliko znanstvenih zbornika radova, kao i knjiga o njihovoj povijesti.¹⁵ Dakle, Kenrick je bio jedan od istaknuti-

4 Jennifer Illuzzi, »Michael Zimmermann. *Zwischen Erziehung und Vernichtung: Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007.«. Vidi na: <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=14346> (pristup 15. veljače 2021. godine).

5 Karola Fings, *Sinti und Roma. Geschichte einer Minderheit* (München: Verlag C.H.Beck, 2016); Eve Rosenhaft, »Sinti und Roma. *Geschichte einer Minderheit*. (Sinti and Roma. History of a minority) Fings, Karola. Munich: C. H. Beck. 2016. 128pp.«, *Romani Studies* 27/2 (Liverpool, 2017), str. 211–214.

6 Reimar Gilsenbach, *Weltchronik der Zigeuner. 2500 Ereignisse aus der Geschichte der Roma und Sinti, der Luri, Zott und Boza, der Athinganer, Tattern, Heiden und Sarazenen, der Bohémiens, Gypsies und Gitanos und aller anderen Minderheiten, die »Zigeuner« genannt werden, Teil 1: Von den Anfängen bis 1599* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1994).

7 Više o projektu *RomArchive* vidi na: <https://www.romarchive.eu/en/> (pristup 15. veljače 2021. godine).

8 O časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society* vidi na: <http://www.gypsyloresociety.org/gypsy-lore-society-publications> (pristup 15. veljače 2021. godine).

9 Donald Kenrick and Grattan Puxon, *The Destiny of Europe's Gypsies* (Chatto: Heinemann Educational for Sussex University Press, 1972).

10 Donald Kenrick, Grattan Puxon, *Gypsies under the Swastika* (Hatfield: Gypsy Research Centre, University of Hertfordshire Press, 1995).

11 Donald Kenrick and Sian Bakewell, *On the Verge: the Gypsies of England* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 1995).

12 Donald Kenrick and Colin Clark, *Moving on. The Gypsies and Travellers of Britain* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 1999).

13 Donald Kenrick, *Gypsies: from the Ganges to the Thames* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2004).

14 Donald Kenrick, Clare Paul, *The Romani World. A Historical Dictionary of the Gypsies* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2004); Donald Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, second edition (Lanham, Maryland / Toronto / Plymouth, UK: The Scarecrow Press, Inc., 2007).

15 Primjerice, vidi: Donald Kenrick (ed), *In the Shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War 2* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes / University of Hertfordshire Press, 1999); Elena Marushiakova, Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire. A Contribution to the History of the Balkans*, translated by Olga Apostolova. Edited by Donald Kenrick (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2001); Donald Kenrick (ed), *The Final Chapter. The Gypsies during the Second World War 3* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes / University of Hertfordshire Press, 2006).

jih istraživača povijesti Romā u Velikoj Britaniji i Europi.¹⁶ Jednu od trenutno boljih sinteza povijesti Romā napisao je engleski povjesničar Angus M. Fraser u djelu *The Gypsies* objavljenom 1992. godine.¹⁷ Dvadesetak godina kasnije Becky Taylor objavljuje djelo *Another Darkness, Another Dawn. A History of Gypsies, Roma and Travellers*, koje je jedno od novijih sinteza o povijesti Romā.¹⁸ David Cressy, jedan od predstavnika engleske socijalne historije, objavio je 2018. godine djelo *Gypsies. An English History*. To djelo može se smatrati sintezom povijesti Romā u Engleskoj: od njihova doseljavanja tijekom 15. stoljeća do danas. Yaron Matras, iako je ponajprije poznat kao jedan od istaknutijih znanstvenika koji se bavi proučavanjem romskog jezika, pisao je i značajne radove o povijesti Romā, pri čemu izdva- jam monografiju *The Romani Gypsies*. Matras je u njoj naglasio da je teško pisati povijest Romā, jer o njoj nisu pisali Romi, već je ona pisana očima autsajdera, zbog čega on njihovu povijest shvaća kao priču o odnosima između Romā i drugih nacija.¹⁹

Francuska historiografija također je uvelike doprinijela znanstvenom proučavanju povijesti Romā. Među prvim francuskim znanstvenicima koji su se bavili tom tematikom istaknuo se Jean-Paul Clébert, koji je 1961. godine objavio djelo *Les Tziganes*.²⁰ U njemu je, među ostalim, nastojao sintetizirati povijest Romā u Europi. Jedno od značajnijih djela o stradanju Romā tijekom Drugoga svjetskog rata u Europi napisao je i 1979. godine objavio Christian Bernadac koristeći sintagmu *zaboravljeni holokaust*, koja će imati snažan odjek (utjecaj) na ostale znanstvenike u proučavanju te teme.²¹ To djelo je samo dvije godine nakon svojega objavljivanja u Fra-

ncuskoj prevedeno i objavljeno u Zagrebu.²² No, najistaknutiji francuski znanstvenik koji je istraživao povijest Romā nesumnjivo je Jean-Pierre Liégeois. Od njegovih brojnih djela u kojima je istražio povijest Romā izdavam sljedeća: *Gypsies. An Illustrated History*,²³ *Roma, Tsiganes, Voyageurs*,²⁴ *The Council of Europe and Roma: 40 years of action*,²⁵ *Roms en Europe*.²⁶ U djelu *Roms en Europe (Romi u Europi)* Liégeois je o povijesti Romā istaknuo sljedeće:

»Povijest obiluje sjećanjima, svjesnim i nesvjesnim, i bremenita je posljedicama. Malo koja povijest je toliko zanemarena kao povijest Roma/Cigana koji su stoljećima bili izloženi zlostavljanju [...]«.²⁷

Krajem 20. stoljeća Liégeois je vodio Centre de recherches tsiganes, jedno od središta znanstvenog proučavanja povijesti Romā u Francuskoj i Europi. Taj Centar osnovan je u veljači 1979. godine kao dio Odsjeka za društvene znanosti (Fakultet za ljudske i društvene znanosti) Sveučilišta René Descartes u Parizu. Surađivao je s Europskom komisijom i Vijećem Europe izdajući brojna znanstvena djela, pa tako i ona o povijesti Romā. U sklopu Centra osnovana je 1989. godine Istraživačka grupa za europsku povijest Cigana. Njihova izdanja objavljivana su u Biblioteci »Interface«.²⁸ Unutar te Biblioteke izdano je i trosvečano djelo *The Gypsies during the Second World War*, pri čemu je izdavač bio Centre de recherches tsiganes, dok je suizdavač bio University of Hertfordshire Press, a u svescima koji su bili otisnuti od 1997. do 2006. godine analizirano je stradanje Romā u većini europskih zemalja.²⁹ Od ostalih francuskih po-

16 Thomas A. Acton, »Donald Kenrick 1929–2015«, *Romani Studies* 26/1 (Liverpool, 2016), str. 87–90.

17 Angus Fraser, *The Gypsies* (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1992).

18 Becky Taylor, *Another Darkness, Another Dawn. A History of Gypsies, Roma and Travellers* (London: Reaktion Books, 2014).

19 Yaron Matras, *The Romani Gypsies* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press / Harvard University Press, 2015), str. 157–158.

20 J.[ean]-P.[aul] Clébert, *Les Tziganes* (Paris: Arthaud, 1961). To je djelo 1967. godine prevedeno na hrvatski jezik: Jean-Paul Clébert, *Cigani*, s francuskog prevela Višnja Škrtić (Zagreb: Stvarnost, 1967).

21 Christian Bernadac, *L'holocauste oublié. Le massacre des tsiganes* (Paris: Editions France-Empire 1979).

22 Christian Bernadac, *Zaboravljeni holokaust. Pokolj Cigana*, prevela: Selma Oruč (Zagreb: Globus, 1981).

23 Jean-Pierre Liégeois, *Gypsies. An Illustrated History* (London: Al Saqi Books, 1986).

24 Jean-Pierre Liégeois, *Roma, Tsiganes, Voyageurs* (Strasbourg: Council of Europe, 1994). Vidi i: Neven Hrvatić, »Jean-Pierre Liégeois Roma, Tsiganes, Voyageurs«, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 5/5–6 (25–26) (Zagreb, 1996), str. 1029–1030.

25 Jean-Pierre Liégeois, *The Council of Europe and Roma: 40 years of action* (Strasbourg: Council of Europe, 2012).

26 Jean-Pierre Liégeois, *Roms en Europe* (Strasbourg: Council of Europe, 2007). To djelo prevedeno je i na hrvatski jezik: Jean-Pierre Liégeois, *Romi u Europi*, prijevod Vesna Pavković (Zagreb: Ibis grafika, 2009).

27 Liégeois, *Romi u Europi*, 157.

28 Jean-Pierre Liégeois, »Biblioteka 'Interface'«, u: Ilona Lackova (snimila), *Rođena sam pod sretnom zvijezdom. Moj život Ciganke u Slovačkoj*, preveo Igor Grbić (Pariz: Centre de recherches tsiganes; Zagreb: Ibis grafika, 2002), str. 239–240.

29 Karola Fings, Herbert Heuss, Frank Sparing, *From »Race science« to the Camps. The Gypsies during the Second World War 1* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes / University of Hertfordshire Press, 1997); Donald Kenrick (ed), *In the Shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War 2* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes / University of Hertfordshire Press, 1999); Donald Kenrick (ed), *The Final Chapter. The Gypsies during the Second World War 3* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes / University of Hertfordshire Press, 2006). Sva tri sveska edicije *The Gypsies during the Second World War* prevedena su i objavljena na hrvatskom jeziku: Karola Fings, Herbert Heuss,

vjesničara koji su znatno doprinijeli razumijevanju povijesti Romā izdvajam i Henriette Asséo, koja je proučavala stradanja Romā tijekom trajanja Drugoga svjetskog rata u Europi³⁰ i koja je u jednom od svojih radova ukazala na obaveze povjesničara prilikom istraživanja te tematike:

»[...] dužno poštovanje prema bezbrojnim žrtvama obvezuje povjesničara na što točniju rekonstrukciju sudbine svakog pojedinca [...]«³¹

Historiografija Sjedinjenih Američkih Država također je jedna od značajnih u istraživanju povijesti Romā. David M. Crowe jedan je od istaknutijih povjesničara koji je o povijesti Romā objavio veći broj djela. Jedno od njih je *The Gypsies of Eastern Europe*, koje je Crowe objavio 1991. godine u suautorstvu s Johnom Kolstijem.³² To djelo imalo veći broj izdanja i to pod drugačijim naslovom: *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*.³³ U njemu je analizirana povijest Romā u istočnoeuropskim državama (Bugarskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj, Jugoslaviji) i u Rusiji. Gunter Lewy otisnuo je 1999. godine knjigu *The Nazi Persecution of the Gypsies*, kojom je nastojao sintetizirati stradanje Romā u Drugom svjetskom ratu,³⁴ no to djelo izazvalo je kontroverze u stručnoj i široj javnosti zbog autorova tumačenja odnosa nacističkih vlasti prema Romima. U kontekstu američke historiografije potrebno je spomenuti i Iana Hancocka, jednog od malobrojnih znanstvenika romskog porijekla koji objavljuje znanstvene radove o povijesti Romā. Jedno od njegovih značajnih djela svakako je *The Pariah Syndrome. An Account of Gypsy Slavery and Persecution*, koje je otisnuto u brojnim izdanjima i prevedeno na broj-

ne jezike.³⁵ United States Holocaust Memorial Museum organizirao je 2000. godine znanstveni skup »Roma and Sinti: Under-Studied Victims of Nazism« na kojem su izlagali brojni znanstvenici, a radovi s tog skupa objavljeni su dvije godine kasnije u istoimenoj publikaciji.³⁶

Iz prikaza nekoliko vodećih svjetskih historiografija u istraživanju povijesti Romā proizlazi da su one od 1990. do danas objavile značajna sintetska djela. Njemačka historiografija ponajprije je bila usmjerena na istraživanje stradanja Romā tijekom Drugoga svjetskog rata, dok ostale historiografije obilježava objavljivanje djela o povijesti Romā u Europi. Istodobno, od 1990-ih godina primjetan je razvoj znanstvenih istraživanja o Romima u Europi, pa neki znanstvenici poput Davida Mayalla ističu da je otada broj znanstvenih istraživanja unutar romskih studija toliko porastao da se sada sastoje od brojnih akademskih disciplina i znanstvenih interesa, pri čemu je zamjetan impresivan razvoj u privlačenju brojnih stručnjaka koji se u sve većoj mjeri bave širim i raznolikim područjima, primjerice pedagogijom, sociologijom i antropologijom.³⁷ U tom kontekstu pojedini znanstvenici, primjerice Wim Willems, primjećuju površnost u dotadašnjem proučavanju Romā, što se najčešće odnosilo na folkloristička i lingvistička proučavanja. Willems ističe da je potrebno promijeniti diskurs istraživanja prema Romima, i to tako da se komparativnom metodologijom proučava njihovu društvenu mobilnost i izgradnju njihova identiteta.³⁸ U kontekstu romoloških historiografskih istraživanja zamjetan je porast istraživanja stradanja Romā u Drugom svjetskom ratu, o čemu najbolje svjedoči već i letimičan uvid u bibliografiju radova o stradanju Romā u europskim zemljama tijekom Drugoga svjetskog rata.³⁹

Frank Sparing, *Od 'rasne znanosti' do logora*. Romi u Drugom svjetskom ratu (I. dio), preveo s engleskog Danijel Vojak (Zagreb: Ibis grafika, 2006); Donald Kenrick (uredio), *U sjeni svastike*. Romi u Drugom svjetskom ratu (2. dio), preveo s engleskog Danijel Vojak (Zagreb: Ibis grafika, 2009); Donald Kenrick (uredio), *Završno poglavlje*. Romi u Drugom svjetskom ratu (3. dio), prevela s engleskog Hrvojka Kostelić Swift (Zagreb: Ibis grafika, 2009).

³⁰ Henriette Asséo, *Les Tsiganes*. Une destinée européenne (Paris: Gallimard, 1994).

³¹ Henriette Asséo, »Predgovor«, u: Fings, Heuss, Sparing, *Od 'rasne znanosti' do logora*, str. XI–XVIII, na str. XI.

³² David Crowe and John Kolsti, *The Gypsies of Eastern Europe* (Armonk: M.E. Sharpe, 1991).

³³ Djelo je imalo veći broj izdanja, a zahvaljujući izdavačkim kućama Palgrave Macmillan i St. Martin's Griffin.

³⁴ Gunter Lewy, *The Nazi Persecution of the Gypsies* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

³⁵ Ian Hancock, *The Pariah Syndrome. An Account of Gypsy Slavery and Persecution* (Ann Arbor / MI: Karoma Publishers, 1987). Djelo je prevedeno i na hrvatski jezik: Ian Hancock, *Sindrom parije: priča o ropstvu i progonu Roma* (Zagreb: Ibis grafika, 2006).

³⁶ Paul A. Shapiro, Robert M. Ehrenreich (ed.), *Roma and Sinti. Under-Studied Victims of Nazism*, Symposium Proceedings (Washington, D.C.: Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum - United States Holocaust Memorial Museum, Center for Advanced Holocaust Studies, 2002).

³⁷ David Mayall, *Gypsy Identities 1500-2000. From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany* (London – New York: Routledge, 2004), str. 26 i 29.

³⁸ Wim Willems, *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution* (London – New York: Routledge, 2007), str. 308–309.

³⁹ Ilse About & Anna Abakunova, *The Genocide and Persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review* (Berlin: International Holocaust Remembrance Alliance, 2016).

3. O znanstvenim istraživanjima o povijesti Romā u zemljama bivše Jugoslavije od 2000. godine do danas

Historiografije zemalja bivše Jugoslavije različito su iskazivale interes za istraživanja povijesti Romā. Srpski znanstvenici su i nakon Drugoga svjetskog rata bili predvodnici u istraživanju povijesti Romā.⁴⁰ Među njima se ističu dvojica romskih znanstvenika: Rajko Đurić i Dragoljub Acković. Sociolog Rajko Đurić je od 1970-ih započeo istraživati i povijest Romā. Iako je u početku objavljivao uglavnom publicističke i književne radove, u nekima od njih pisao je o povijesti Romā u Srbiji i u drugim zemljama, primjerice u djelu *Seobe Roma. Krugovi pakla i venac sreće*⁴¹ i u djelu *Cigani sveta*.⁴² Od Đurićevih djela o povijesti Romā izdvajam sljedeća: *Ohne Heim – ohne Grab. Die Geschichte der Roma und Sinti*,⁴³ *Istorija Roma (pre i posle Aušvica)*,⁴⁴ *Istorija holokausta Roma*,⁴⁵ *Istorija romske književnosti*.⁴⁶ Dragoljub Acković se u početku svojih istraživanja o povijesti Romā istaknuo novinarskim priložima, a od

njegovih povijesnih djela izdvajam sljedeća: *Građa za istoriju informisanja Roma*,⁴⁷ *Stradanja Roma u Jasenovcu*,⁴⁸ *Ubili su istinu o nama*,⁴⁹ *Romi u Beogradu. Istorija, kultura i tradicija Roma u Beogradu od naseljavanja do kraja XX veka*.⁵⁰ Đurđica Petrović i Olga Zirojević istraživale su povijest Romā u srednjem i ranom novom vijeku, i to na području Srbije, na području zemalja bivše Jugoslavije i u Dubrovniku.⁵¹ Stradanje Romā u Drugom svjetskom ratu proučavali su i Anton Miletić te Milan Bulajić. Miletić je s Rajkom Đurićem napisao djelo *Istorija holokausta Roma*, u kojem je istraženo stradanje Romā u europskim zemljama, pri čemu se jedan dio djela odnosio na romsko stradanje u Srbiji i Hrvatskoj (Nezavisnoj Državi Hrvatskoj).⁵² Osim toga, Miletić je istražio i razmjere stradanja Romā u jasenovačkom koncentracijskom logoru.⁵³ Bulajić je također objavio brojne radove, pri čemu treba naglasiti da je prikupio značajnu dokumentaciju o stradanju Romā u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i jasenovačkom logoru.⁵⁴ Milovan Pisarri je jedan od mlađih srpskih povjesničara koji se kontinuirano bave proučavanjem stradanja Romā u Srbiji tijekom Drugoga svjetskog rata. On je 2014. godine objavio dje-

40 Više o znanstvenom proučavanju Romā u Srbiji vidi, primjerice, u: Tihomir Đorđević, »Ogled bibliografije o Ciganima«, *Srpski književni glasnik* (Beograd, 1. mart 1909), str. 367–370; Ljubomir Andrejić, »Prilog bibliografiji o Ciganima«, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 33 (Beograd, 1970), str. 209–270.

41 Rajko Đurić, *Seobe Roma. Krugovi pakla i venac sreće* (Beograd: BIGZ, 1986).

42 Nebojša-Bato Tomašević, Rajko Đurić, *Cigani sveta* (Beograd: Jugoslovenska revija, 1988).

43 Rajko Djurić, Jörg Becken, A. Bertolt Bengsch, *Ohne Heim – ohne Grab. Die Geschichte der Roma und Sinti* (Berlin: Aufbau Taschenbuch, 2002).

44 Rajko Đurić, *Istorija Roma (pre i posle Aušvica)* (Beograd: Politika, 2006).

45 Rajko Đurić, Antun Miletić, *Istorija holokausta Roma* (Beograd: Politika, 2008).

46 Rajko Đurić, *Istorija romske književnosti* (Vršac: KOV – Književna opština Vršac, 2010).

47 Dragoljub Acković, *Građa za istoriju informisanja Roma* (Beograd: Romano kulturako klubi / Romski kulturni klub, 1994).

48 Dragoljub Acković, *Stradanja Roma u Jasenovcu* (Beograd: ABC Glas, 1994).

49 Dragoljub Acković, *Ubili su istinu o nama* (Beograd: Rominterpress, 2001).

50 Dragoljub Acković, *Romi u Beogradu. Istorija, kultura i tradicija Roma u Beogradu od naseljavanja do kraja XX veka* (Beograd: Rominterpress, 2009).

51 Đurđica Petrović, »Društveni položaj Cigana u nekim južnoslovenskim zemljama u XV. i XVI. veku«, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1–2 (Beograd, 1976), str. 45–66; Olga Zirojević, »Cigani u Srbiji od dolaska Turaka do kraja XVI veka«, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1–2 (Beograd, 1976), str. 67–77; Đurđica Petrović, »Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku«, *Zbornik Filozofskog fakulteta* 13/1 (Beograd, 1976), str. 125–158; Olga Zirojević, »Romi na području današnje Jugoslavije u vreme turske vladavine«, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 45 (Beograd, 1981), str. 225–245.

52 Vidi bilješku 45.

53 Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta*, knjige 1–3 (Beograd: Narodna knjiga; Jasenovac: Spomen-područje, 1986); Antun Miletić, »Mrtvi u Jasenovcu 1941–1945. Prilog utvrđivanju broja usmrćenih«, *Vojno-istorijski glasnik* 40/1–2 (Beograd, 1994), str. 145–160; Antun Miletić, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941–1945*. (Jagodina: Gambit, 2011).

54 Milan Bulajić, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, knjige 1–2 (Beograd: Rad, 1988); Milan Bulajić, »Ustaški zločini genocida protiv Cigana (Roma) u Drugom svjetskom ratu«, u: Miloš Macura (urednik), *Razvitak Roma u Jugoslaviji. Problemi i tendencije*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog 12. i 13. januara 1989. godine (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1992), str. 31–52; Milan Bulajić, *Jasenovac. Ustaški logori smrti: srpski mit? Hrvatski ustaški logori genocida nad Srbima, Jevrejima i Ciganima* (Beograd: Muzej žrtava genocida, 1999); Milan Bulajić, »Različiti podaci o broju stradalih u sistemu logora genocida Jasenovac sa posebnim osvrtom na stradanje Roma«, u: Smilja Tišma (urednica), *Odgovornost države Hrvatske za izvršeni genocid nad srpskim narodom i drugim narodima u periodu 1941–1945. i 1991–1995. godine*, okrugli sto, Beograd, 9. marta 2007. (Beograd: Udruženje zatočenika i potomaka zatočenika logora genocida u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945 / Pešić i sinovi, 2007), str. 34–44.

lo *Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta*, koje je sinteza jednog dijela povijesti Romā u Srbiji.⁵⁵ Dvije godine kasnije bio je urednik i jedan od autora priručnika za nastavnike na tu temu.⁵⁶

Jedan od istaknutijih znanstvenika koji se bavio istraživanjem povijesti Romā u Sloveniji⁵⁷ bio je Vanek Šiftar. On je 1970. izdao djelo *Cigani. Minulost v sedanjosti*, koje je jedna od prvih sinteza romske povijesti i kulture. Šiftar je znanstveno proučavanje Romā smatrao posebice značajnim u kontekstu njihove povijesti:

»Teško bi ponavljali, kje vse je v našem času in v medsebojnih odnosih med Cigani in ostalimi prebivalci še močno prisutno breme minulosti. Spremljali smo odnose, nakazovali probleme in se tudi ustavljali ob odprtih vprašanjih, ki jih ni malo. Čim večje so razlike, predvsem ekonomske in prosvetno – kulturne, tem več je vprašanj, ki jih je je ob naraščanju individualizma tudi težje rešavati. Minulost, kot obojestransko obtoževanje, minulost s svojimi predsodki, ocenami, neutemeljenimi resnicami in željami po rešavanju odnosov med Cigani in ostalimi prebivalci, žive in v določeni meri kviri, zmanjšuje vrednost lepo proklamiranih oravic in dolžnosti [...]«. ⁵⁸

Šiftarov rad na proučavanju povijesti Romā utjecao je na druge slovenske znanstvenike u istraživanju romskog stanovništva.⁵⁹ Od 1998. godine djeluje Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, koja podupire i istraživanja o

povijesti Romā.⁶⁰ Jedan od istaknutijih romskih intelektualaca Jožek Horvat Muc objavio je 2011. godine djelo o povijesti i kulturi Romā u Sloveniji, koje je također jedno od sintetskih djela.⁶¹ Stradanje Romā u Drugom svjetskom ratu bila je tema koja je najčešće istraživana u Sloveniji. O njoj su objavljeni brojni radovi. Božidar Jezernik pisao je o stradanju Romā u nacističkom koncentracijskom logoru Auschwitz, dok je Rinaldo Diricchardi-Muzga prikazao stradanje Romā u Sloveniji tijekom Drugoga svjetskog rata.⁶² Jožek Horvat Muc je sa srpskim i romskim znanstvenicima Dragoljubom Ackovićem i Rajkom Đurićem (Djurić) objavio djelo *Porajmos*, u kojem je tematiziran progon Romā tijekom Drugoga svjetskog rata.⁶³ Istodobno, u slovenskoj su se historiografiji znanstvena istraživanja o stradanju Romā često povezivala sa stradanjem židovskog stanovništva u tom ratu. Pritom značajnu ulogu ima mariborski Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, koji je 2013. godine u drugom svesku zbornika radova *Slovenski Judje. Zgodovina in Holokavst* objavio radove Vere Klopčič i Franca Kuzmiča o stradanju Romā u Drugom svjetskom ratu.⁶⁴ U trećem svesku tog zbornika radove o povijesti Romā objavila je Vera Klopčič.⁶⁵ Mariborski Center judovske kulturne dediščine Sinagoga objavio je 2013. godine i djelo *Romi v gibanju*, u kojem su radove o povijesti Romā na slovenskom području, a s naglaskom na stradanje Romā u Drugom svjetskom ratu, objavili i Ursula Glaeser, Astrid Kury, Vera Klopčič i Marjan Toš.⁶⁶

⁵⁵ Milovan Pisari, *Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta* (Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014).

⁵⁶ Milovan Pisari (lačharno), *Džanes ko sem? (Da li znaš ko sam?)*. *Edukacijako materijalo katar o genocido pe Roma ando Dujto lumnjako mudaripe thaj adjesutno anticiganizmo ande Srbija* (Beograd: Maškar palo rodipe thaj edukacija Holokaustoskio, 2018).

⁵⁷ O znanstvenom proučavanju Romā u Sloveniji vidi u: Franc Kuzmič, »Iz bibliografije o Romih«, Pomurski muzej. Dostupno na <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/bibliografije/tematske-bibliografije/romi> (pristup 15. veljače 2021. godine).

⁵⁸ Vanek Šiftar, *Cigani. Minulost v sedanjosti* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1970), str. 207.

⁵⁹ Vidi, primjerice, u: Mladen Tancer (uredil), *Dr. Vanek Šiftar. Slovenski romolog. Ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti (1919 – 1999 – 2009)* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Svet romske skupnosti Republike Slovenije, 2011).

⁶⁰ Vidi na: <https://www.dr-siftar-fundacija.org/> (pristup 15. veljače 2021. godine).

⁶¹ Jožek Horvat Muc, *Romska skupnost v Sloveniji. Zgodovina in kultura Romov* (Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije / Romani Union, 2011).

⁶² Božidar Jezernik, »Zigeunerlager on the Planet Auschwitz«, *Acta Ethnographica Hungarica* 46/3–4 (Budapest, 2001), str. 343–368; Rinaldo Diricchardi-Muzga, *Tudi Bog je umaknil svoj pogled od Ciganov/Romov: naci holokausta, berša bibahtalipe Romenghere* (Ljubljana: Društvo Romski informacijski center Slovenije Anglunipe, 2011).

⁶³ Jožek Horvat Muc, Dragoljub Acković, Rajko Djurić, *Porajmos* (Murska Sobota: Romani Union, 2015).

⁶⁴ Vera Klopčič, »Začetki mednarodnega preučevanja genocida nad Romi 1938–1945«, u: Nuša Lešnik in Marjan Toš (urednika), *Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst II. Razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2012/2013* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2013), str. 61–73; Franc Kuzmič, »Holokavst in prekmurski Romi«, u: Lešnik in Toš (urednika), *Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst II. Razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2012/2013*, str. 74–79.

⁶⁵ Vera Klopčič, »Podobe Romov v izsledkih raziskovanj o romskem genocidu«, u: Nuša Lešnik in Marjan Toš (urednika), *Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst III. Razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2013/2014* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2014), str. 97–105.

⁶⁶ Ursula Glaeser, Astrid Kury, »Romi v gibanju« / »Romi on the move«, u: *Romi v gibanju*, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, 5. 11. 2013–15. 3. 2014, koordinatorica projekta Marjetka Bedrač / *Roma on the move*, Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue Maribor, 5th November 2013–15th March 2014, Project co-ordinator Marjetka Bedrač (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga / Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue, 2013), str. 5–12 / 13–17; Vera Klopčič, »Romi v Sloveniji« / »Roma in Slovenija«, u: *Romi v gibanju / Roma on the move*, str. 18–33 / 34–37; Marjan Toš, »Genocid nad Romi – Pozabljeni Holokavst« / »Roma Genocide – The Forgotten Holocaust«, u: *Romi v gibanju / Roma on the move*, str. 38–47 / 48–50.

Sljedeći zbornik posvećen genocidu nad Romima oti-
snut je 2015. godine, a uredile su ga Vera Klopčič i
Marjetka Bedrač.⁶⁷ U njemu su radove objavili Vera
Klopčič, Marjan Toš, Filip Škiljan i Urša Valič.⁶⁸ An-
drej Studen je 2015. godine analizirao povijesni položaj
Romā na slovenskom području, a u kontekstu represivne
politike vlasti i odnosa stanovništva prema Romima.⁶⁹
Zamjetno je, dakle, da je tijekom posljednjih nekoliko
godina pojačan interes za proučavanje povijesti Romā,
posebice o njihovu stradanju na slovenskom području za
vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Unutar bosanske historiografije nitko se nije bavio
isključivo Romima, već su se znanstveni radovi najčešće
odnosili na romski jezik, običaje i kulturu. Pritom se ističu
radovi koje je napisao bosanskohercegovački akademik
Rade Uhlik, jedan od značajnijih znanstvenika koji se
posvetio proučavanju jezika i kulture Romā u zemljama
bivše Jugoslavije.⁷⁰ Značajni su i znanstveni doprinosi
Milena S. Filipovića i Muhameda A. Mujića, koji su
u svojim radovima istraživali i pisali o, među ostalim,

povijesti Romā na bosanskohercegovačkom području.⁷¹
U Sarajevu je u lipnju 1986. godine održan međunarodni
znanstveni skup »Jezik i kultura Roma«, koji je oku-
pio vodeće međunarodne i domaće znanstvenike.⁷² O
stradanju Romā u Drugom svjetskom ratu na bosansko
hercegovačkom području objavljeni su i kraći povijesni
radovi koje su napisali Muhamed Džemaludinović,
Muhamed Hadžijahić i Salih Jalimam.⁷³ Oni su ukazali
na humanu politiku muslimanskih političara i pred-
stavnik muslimanskih vjerskih zajednica u spašavanju
djelova sedentarnih Romā muslimanske vjeroispovijesti
(»Bijelih Cigana«).⁷⁴ Amila Kasumović je pak objavila
nekoliko znanstvenih radova u kojima je obradila i
povijest Romā kao manjinske i marginalne skupine na
bosanskohercegovačkom području krajem 19. i tijekom
prve polovice 20. stoljeća.⁷⁵ Institut za historiju Univerz-
iteta u Sarajevu je od 2013. godine počeo provoditi znan-
stveno istraživanje naslovljeno »Nacionalne manjine
u Bosni i Hercegovini (1918-1941)« u sklopu kojega
je istražena povijest romskog stanovništva. Potrebno je

67 Vera Klopčič in Marjetka Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The withheld Genocide of the Roma* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2015).

68 Vera Klopčič, »Genocid nad Romi v preteklosti, anticiganizem v sedanosti«, u: Klopčič in Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The withheld Genocide of the Roma*, str. 19–28; Marjan Toš, »Ponižani, razžaljani, umorjeni in zamolčani«, u: Klopčič in Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The withheld Genocide of the Roma*, str. 29–44; Filip Škiljan, »Romi na Hrvaškem v drugi svetovni vojni«, u: Klopčič in Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The withheld Genocide of the Roma*, str. 45–64; Urša Valič, »Porajmos – zamolčana preteklost«, u: Klopčič in Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The withheld Genocide of the Roma*, str. 77–80.

69 Andrej Studen, *Neprilagojeni in nevarni. Podoba in status Ciganov v preteklosti* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015).

70 Rade Uhlik, *Srpskohrvatsko-ciganski rečnik (Romane alava)* (Sarajevo: Svjetlost, 1947); Rade Uhlik, *Ciganske priče* (Sarajevo: Džepna knjiga, 1957); Rade Uhlik, *Kazivanja Roma* (Priština: Jedinstvo, 1980); Rade Uhlik, *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik / Romengo alavari* (Sarajevo: Svjetlost, 1983). O Uhlikovu radu više vidi, primjerice, u: Minka Memija, »Naučni doprinos Rade Uhlika romologiji«, u: Milan Šipka (glavni i odgovorni urednik), *Jezik i kultura Roma*, međunarodni naučni skup / *I Romani čhib thaj kultura*, janglimasqo simpozium / *Romani Language and Culture*, International symposium / *Jazyk i kul'tura Cygan*, međunarodnaja naučnaja konferencija (Sarajevo, 9-11 VI 1986) (Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989), str. 331–336; Dragoljub Acković, »Etnografska građa o Romima u delu Rada Uhlika«, u: Šipka (glavni i odgovorni urednik), *Jezik i kultura Roma*, međunarodni naučni skup / *I Romani čhib thaj kultura*, janglimasqo simpozium / *Romani Language and Culture*, International symposium / *Jazyk i kultura Cygan*, međunarodnaja naučnaja konferencija (Sarajevo, 9-11 VI 1986), str. 337–348.

71 Milena S. Filipović, »Visočki Cigani«, *Narodna starina* 11, broj 27 (Zagreb, 1932), str. 27–46; Muhamed A. Mujić, »Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću«, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod osmanskom vlašću*, III–IV (Sarajevo, 1952–1953), str. 137–193.

72 Milan Šipka (glavni i odgovorni urednik), *Jezik i kultura Roma*, međunarodni naučni skup / *I Romani čhib thaj kultura*, janglimasqo simpozium / *Romani Language and Culture*, International symposium / *Jazyk i kul'tura Cygan*, međunarodnaja naučnaja konferencija (Sarajevo, 9-11 VI 1986) (Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989).

73 Muhamed Džemaludinović, »Jedno svjedočanstvo naše humanosti iz ratnih dana«, *Takvim* 36 (Zagreb, 1971), str. 72–75; Muhamed Hadžijahić, »Bosanski Romi 1941/1942. godine«, *Naše teme: časopis za društvena pitanja* 28/7–8 (Zagreb, 1984), str. 1313–1323; Salih Jalimam, »Zenica: paradigma građanskog antifašizma«, *Bošnjačka pismohrana: časopis Bošnjačke nacionalne zajednice za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju*, sv. 12, br. 36–37 (Zagreb, 2013), str. 153–164.

74 Više vidi u: Danijel Vojak, »Zaboravljene žrtve Drugog svjetskog rata ili o stradanju Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941. – 1945.«, u: Andriana Benčić, Stipe Odak, Danijela Lučić (urednici), *Jasenovac: manipulacije, kontroverze i povijesni revizionizam* (Jasenovac: Javna ustanova Spomen područje Jasenovac, 2018), str. 245–284.

75 Amila Kasumović, »Dvostruka drugost: Romi kao etnička manjina i marginalna grupa na prijelomu 19. i 20. stoljeća«, u: Enes S. Omerović (urednik) *Historijski pogled na razvoj i položaj nacionalnih manjina u Sarajevu i Bosni i Hercegovini*, zbornik radova (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, 2017), str. 19–51; Amila Kasumović, »Povijest marginalnih i 'neuspješnih': zašto nam je potrebna?«, u: Amir Duranović (glavni i odgovorni urednik), *Na margini povijesti*, zbornik radova (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, 2018), str. 31–64.

izdvojiti i povijesne radove koje su o Romima napisali Enes S. Omerović i Melisa Forić Plasto.⁷⁶ Inicijativa za proučavanje povijesti Romā, posebice njihovih stradanja tijekom Drugoga svjetskog rata, dolazila je i od romskih nevladinih organizacija. Naime, Vijeće Roma/Romski informacijski centar, a s njim i, kao suorganizatori, Arhiv Bosne i Hercegovine, Istorijски arhiv Sarajevo, Historijски muzej Bosne i Hercegovine te World Vision Bosne i Hercegovine, u Sarajevu su 8. travnja 2008. godine povodom Međunarodnog dana Roma postavili izložbu u Historijском muzeju Bosne i Hercegovine pod nazivom »Samudariphe«, koja je bila posvećena stradanju Romā u Drugom svjetskom ratu.⁷⁷ Ta izložba je sljedeće godine postavljena i u Banja Luci.⁷⁸ Uz to, u organizaciji Romskog informativnog centra i udruženja Kali Sara, u Sarajevu je tijekom svibnja 2013. godine održana »Međunarodna konferencija o stradanjima Roma u Drugom svjetskom ratu i ratu u BiH (od 1992-1995. god.)«, koja je okupila znanstvenike iz zemalja bivše Jugoslavije.

Crnogorska historiografija nije se posebno bavila poviješću Romā, pa su radovi o toj tematici malobrojni. Ipak, izdvajaju se znanstveni radovi Momčila Lutovca, koji je, najprije u članku »O Romima u Crnoj Gori« iz 1977. godine, a onda u monografiji *Romi u Crnoj Gori. Od pojave do danas* iz 1987. godine, sintetizirao povijest Romā na crnogorskom području.⁷⁹

Makedonska historiografija također nije posvetila veću pozornost proučavanju povijesti romskog stanovništva. Ovom prilikom potrebno je spomenuti *Zbornik radova o romskim žrtvama holokausta*, u kojem su objavljeni prilozi sa znanstvenog skupa održanog 2019. u Bitoli. O toj problematici objavljen je i Priručnik za Rome.⁸¹

Dakle, historiografije zemalja bivše Jugoslavije nisu sustavno istraživale povijest Romā u razdoblju od 1991. godine do danas. U istraživanju prednjače srpski znanstvenici, a u slovenskoj historiografiji istraživanja su dinamičnija tijekom nekoliko posljednjih godina, i

to posebice ona koja se tiču stradanja Romā u Drugom svjetskom ratu. Upravo je istraživanje tog dijela povijesti Romā bilo u središtu bosanskohercegovačkih i makedonskih povjesničara.

4. Zaključak

Romsko stanovništvo danas čini jednu od najstarijih i najbrojnijih nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. Njihova povijest u europskim državama i dalje je nedovoljno znanstveno istražena, što je za posljedicu imalo marginaliziranje te tematike. Kontinuirana istraživanja povijesti Romā započinju krajem 1970-ih godina, i to ponajprije u njemačkoj, britanskoj i francuskoj historiografiji. Tada bivaju objavljena sintetska povijesna djela o Romima u Europi i/ili na području pojedine europske države. Njemačka historiografija ponajprije je bila usredotočena na istraživanje stradanja Romā za vrijeme nacizma, dok je u ostalim historiografijama, primjerice britanskoj i francuskoj, veća pozornost pridana istraživanjima o cjelokupnoj (široj) povijesti Romā.

U zemljama bivše Jugoslavije posebno se ističu srpski znanstvenici, koji su od 1980-ih godina bili predvodnici istraživanja o povijesti Romā. Ostale historiografije, posebice slovenska, posljednjih su godina ipak intenzivirale istraživanje povijesti Romā na svojem području, pri čemu su se usmjerile na razdoblje Drugoga svjetskog rata.

5. Popis citirane literature

5.1. Literatura i izvori u elektroničkom obliku

Journal of the Gypsy Lore Society, časopis. Vidi na: <http://www.gypsylloresociety.org/gypsy-lore-society-publications> (pristup 15. veljače 2021. godine).

⁷⁶ Enes S. Omerović, »Sa margina bosanskohercegovačke historiografije: nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918-1941)«, u: Duranović (glavni i odgovorni urednik), *Na margini povijesti*, str. 65–119; Melisa Forić Plasto, »Marginalne grupe na stranicama savremenih bosanskohercegovačkih udžbenika historijek«, u: Duranović (glavni i odgovorni urednik), *Na margini povijesti*, str. 135–175.

⁷⁷ Fena, »Izložba posvećena stradanju Roma u Drugom svjetskom ratu«, objavljeno 9. travnja 2008. godine. Vidi na: <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=24756> (pristup 15. veljače 2021. godine).

⁷⁸ [s. n.], »U Banjaluci postavljena izložba 'Samudariphe'«, objavljeno 8. travnja 2009. godine. Vidi na: <http://www.arhivsa.ba/wordpress/?p=798> (pristup 15. veljače 2021. godine).

⁷⁹ Momčilo Lutovac, »O Romima u Crnoj Gori«, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 26 (Beograd, 1977), str. 119–138; Momčilo Lutovac, *Romi u Crnoj Gori. Od pojave do danas* (Ivangrad: Društvo prijatelja knjige, 1987).

⁸⁰ Моника Марковска, Фатма Бајрам Аземовска (уредници), *Прва конференција за сеќавање, одговорност и препознатливост на ромите жртви на холокаустот жртвите на холокаустот во Република Северна Македонија* (Битола: Национална установа Универзитетска библиотека »Св. Климент Охридски«, 2019).

⁸¹ *Кратка збирка на информација за едукација на млади Роми и не-роми за ромскиот холокауст и геноцидот врз ромите за време на втората светска војна* (Скопје: Форум Цивилен Мирвен Сервис, Македонија-Здружение МИР – Скопје Финансиски).

- Fena. 2008. »Izložba posvećena stradanju Roma u Drugom svjetskom ratu«, objavljeno 9. travnja 2008. godine. Vidi na: <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=24756> (pristup 15. veljače 2021. godine).
- Illuzzi, Jennifer. 2008. »Michael Zimmermann. *Zwischen Erziehung und Vernichtung: Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007.«. Vidi na: <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=14346> (pristup 15. veljače 2021. godine).
- Kuzmič, Franc. »Iz bibliografije o Romih«, Pomurski muzej. Dostupno na <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/bibliografije/tematske-bibliografije/romi> (pristup 15. veljače 2021. godine).
- [s. n.]. 2009. »U Banjaluci postavljena izložba 'Samudariphe'«, objavljeno 8. travnja 2009. godine. Vidi na: <http://www.arhivsa.ba/wordpress/?p=798> (pristup 15. veljače 2021. godine).
- RomArchive, projekt. Vidi na: <https://www.romarchive.eu/en/> (pristup 15. veljače 2021. godine).
- Ustanova dr. Šiftarjeva fondacija. Vidi na: <https://www.dr-siftar-fundacija.org/> (pristup 15. veljače 2021. godine).
- ## 5.2. Ostala citirana literatura
- About, Ilsen & Abakunova, Anna. 2016. *The Genocide and Persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review* (Berlin: International Holocaust Remembrance Alliance, 2016).
- Acković, Dragoljub. 1989. »Etnografska građa o Romima u delu Rada Uhlika«, u: Milan Šipka (glavni i odgovorni urednik), *Jezik i kultura Roma*, međunarodni naučni skup / *I Romani čib thaj kultura*, janglimasqo simpozium / *Romani Language and Culture*, International symposium / *Jazyk i kul'tura Cygan*, međunarodna naučna konferencija (Sarajevo, 9-11 VI 1986) (Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989), str. 337–348.
- Acković, Dragoljub. 1994. *Građa za istoriju informisanja Roma* (Beograd: Romano kulturako klubi / Romski kulturni klub, 1994).
- Acković, Dragoljub. 1994. *Stradanja Roma u Jasenovcu* (Beograd: ABC Glas, 1994).
- Acković, Dragoljub. 2001. *Ubili su istinu o nama* (Beograd: Rominterpress, 2001).
- Acković, Dragoljub. 2009. *Romi u Beogradu. Istorija, kultura i tradicija Roma u Beogradu od naseljavanja do kraja XX veka* (Beograd: Rominterpress, 2009).
- Acton, Thomas A. 2016. »Donald Kenrick 1929–2015«, *Romani Studies* 26/1 (Liverpool, 2016), str. 87–90.
- Andrejić, Ljubomir. 1970. »Prilog bibliografiji o Ciganima«, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 33 (Beograd, 1970), str. 209–270.
- Asséo, Henriette. 1994. *Les Tsiganes. Une destinée européenne* (Paris: Gallimard, 1994).
- Asséo, Henriette. 2006. »Predgovor«, u: Karola Fings, Herbert Heuss, Frank Sparing, *Od 'rasne znanosti' do logora*. Romi u Drugom svjetskom ratu (I. dio), preveo s engleskog Danijel Vojak (Zagreb: Ibis grafika, 2006), str. XI–XVIII.
- Bernadac, Christian. 1979. *L'holocauste oublié. Le massacre des tsiganes* (Paris: Editions France-Empire 1979).
- Bernadac, Christian. 1981. *Zaboravljeni holokaust. Pokolj Cigana*, prevela: Selma Oruč (Zagreb: Globus, 1981).
- Bulajić, Milan. 1988. *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, knjige 1–2 (Beograd: Rad, 1988).
- Bulajić, Milan. 1992. »Ustaški zločini genocida protiv Cigana (Roma) u Drugom svjetskom ratu«, u: Miloš Macura (urednik), *Razvitak Roma u Jugoslaviji. Problemi i tendencije*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog 12. i 13. januara 1989. godine (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1992), str. 31–52.
- Bulajić, Milan. 1999. *Jasenovac. Ustaški logori smrti: srpski mit? Hrvatski ustaški logori genocida nad Srbima, Jevrejima i Ciganima* (Beograd: Muzej žrtava genocida, 1999).
- Bulajić, Milan. 2007. »Različiti podaci o broju stradalih u sistemu logora genocida Jasenovac sa posebnim osvrtom na stradanje Roma«, u: Smilja Tišma (urednica), *Odgovornost države Hrvatske za izvršeni genocid nad srpskim narodom i drugim narodima u periodu 1941-1945. i 1991-1995. godine*, okrugli sto, Beograd, 9. marta 2007. (Beograd: Udruženje zatočenika i potomaka zatočenika logora genocida u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945 / Pešić i sinovi, 2007), str. 34–44.
- Clébert, J.[ean]-P.[aul]. 1961. *Les Tziganes* (Paris: Art-haud, 1961).
- Clébert, Jean-Paul. 1967. *Cigani*, s francuskog prevela Višnja Škrtić (Zagreb: Stvarnost, 1967).
- Crowe, David and Kolsti, John. 1991. *The Gypsies of Eastern Europe* (Armonk: M.E. Sharpe, 1991).
- Diricchardi-Muzga, Rinaldo. 2011. *Tudi Bog je umaknil svoj pogled od Ciganov/Romov: naci holokausta, berša bibahtalipe Romenghere* (Ljubljana: Društvo Romski informacijski center Slovenije Anglunipe, 2011).
- Djurić, Rajko; Becken, Jörg; Bensch, A. Bertolt. 2002. *Ohne Heim – ohne Grab. Die Geschichte der Roma und Sinti* (Berlin: Aufbau Taschenbuch, 2002).

- Džemaludinović, Muhamed. 1971. »Jedno svjedočanstvo naše humanosti iz ratnih dana«, *Takvim* 36 (Zagreb, 1971), str. 72–75.
- Dorđević, Tihomir. 1909. »Ogled bibliografije o Ciganima«, *Srpski književni glasnik* (Beograd, 1. mart 1909), str. 367–370.
- Đurić, Rajko. 1986. *Seobe Roma. Krugovi pakla i venac sreće* (Beograd: BIGZ, 1986).
- Đurić, Rajko. 2006. *Istorija Roma (pre i posle Aušvica)* (Beograd: Politika, 2006).
- Đurić, Rajko; Miletić, Antun. 2008. *Istorija holokausta Roma* (Beograd: Politika, 2008).
- Đurić, Rajko. 2010. *Istorija romske književnosti* (Vršac: KOV – Književna opština Vršac, 2010).
- Filipović, Milenko S. 1932. »Visočki Cigani«, *Narodna starina* 11, broj 27 (Zagreb, 1932), str. 27–46.
- Fings, Karola; Heuss, Herbert; Sparing, Frank. 1997. *From »Race science« to the Camps. The Gypsies during the Second World War I* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes / University of Hertfordshire Press, 1997).
- Fings, Karola; Heuss, Herbert; Sparing, Frank. 2006. *Od 'rasne znanosti' do logora. Romi u Drugom svjetskom ratu* (I. dio), preveo s engleskog Danijel Vojak (Zagreb: Ibis grafika, 2006).
- Fings, Karola. 2016. *Sinti und Roma. Geschichte einer Minderheit* (München: Verlag C.H.Beck, 2016).
- Forić Plasto, Melisa. 2018. »Marginalne grupe na stranicama savremenih bosanskohercegovačkih udžbenika historije«, u: Amir Duranović (glavni i odgovorni urednik), *Na margini povijesti*, zbornik radova (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, 2018), str. 135–175.
- Fraser, Angus. 1992. *The Gypsies* (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1992).
- Gilsenbach, Reimar. 1994. *Weltchronik der Zigeuner. 2500 Ereignisse aus der Geschichte der Roma und Sinti, der Luri, Zott und Boza, der Athinganer, Tattern, Heiden und Sarazenen, der Bohémiens, Gypsies und Gitanos und aller anderen Minderheiten, die »Zigeuner« genannt werden, Teil 1: Von den Anfängen bis 1599* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1994).
- Glaeser, Ursula; Kury, Astrid. 2013. »Romi v gibanju« / »Romi on the move«, u: *Romi v gibanju*, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, 5. 11. 2013–15. 3. 2014, koordinatorka projekta Marjetka Bedrač / *Roma on the move*, Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue Maribor, 5th November 2013–15th March 2014, Project co-ordinator Marjetka Bedrač (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga / Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue, 2013), str. 5–12 / 13–17.
- Hadžijahić, Muhamed. 1984. »Bosanski Romi 1941/1942. godine«, *Naše teme: časopis za društvena pitanja* 28/7–8 (Zagreb, 1984), str. 1313–1323.
- Hancock, Ian. 1987. *The Pariah Syndrome. An Account of Gypsy Slavery and Persecution* (Ann Arbor / MI: Karoma Publishers, 1987).
- Hancock, Ian. 2006. *Sindrom parije: priča o ropstvu i progonu Roma* (Zagreb: Ibis grafika, 2006).
- Horvat Muc, Jožek. 2011. *Romska skupnost v Sloveniji. Zgodovina in kultura Romov* (Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije / Romani Union, 2011).
- Horvat Muc, Jožek; Acković, Dragoljub; Djurić, Rajko. 2015. *Porajmos* (Murska Sobota: Romani Union, 2015).
- Hrvatić, Neven. 1996. »Jean-Pierre Liegeois *Roma, Tsiganes, Voyageurs*«, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 5/5–6 (25–26) (Zagreb, 1996), str. 1029–1030.
- Jalimam, Salih. 2013. »Zenica: paradigma građanskog antifašizma«, *Bošnjačka pismohrana: časopis Bošnjačke nacionalne zajednice za Grad Zagreb i Zagrebačku županije*, sv. 12, br. 36–37 (Zagreb, 2013), str. 153–164.
- Jezernik, Božidar. 2001. »Zigeunerlager on the Planet Auschwitz«, *Acta Ethnographica Hungarica* 46/3–4 (Budapest, 2001), str. 343–368.
- Kasumović, Amila. 2017. »Dvostruka drugost: Romi kao etnička manjina i marginalna grupa na prijelomu 19. i 20. stoljeća«, u: Enes S. Omerović (urednik) *Historijski pogled na razvoj i položaj nacionalnih manjina u Sarajevu i Bosni i Hercegovini*, zbornik radova (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, 2017), str. 19–51.
- Kasumović, Amila. 2018. »Povijest marginalnih i 'neuspješnih': zašto nam je potrebna?«, u: Amir Duranović (glavni i odgovorni urednik), *Na margini povijesti*, zbornik radova (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, 2018), str. 31–64.
- Kenrick, Donald and Puxon, Grattan. 1972. *The Destiny of Europe's Gypsies* (Chatto: Heinemann Educational for Sussex University Press, 1972).
- Kenrick, Donald; Puxon, Grattan. 1995. *Gypsies under the Swastika* (Hatfield: Gypsy Research Centre, University of Hertfordshire Press, 1995).
- Kenrick, Donald and Bakewell, Sian. 1995. *On the Verge: the Gypsies of England* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 1995).
- Kenrick, Donald (ed). 1999. *In the Shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War 2* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes / University of Hertfordshire Press, 1999).
- Kenrick, Donald and Clark, Colin. 1999. *Moving on. The Gypsies and Travellers of Britain* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 1999).

- Kenrick, Donald. 2004. *Gypsies: from the Ganges to the Thames* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2004).
- Kenrick, Donald; Paul, Clare. 2004. *The Romani World. A Historical Dictionary of the Gypsies* (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2004).
- Kenrick, Donald (ed). 2006. *The Final Chapter. The Gypsies during the Second World War 3* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes / University of Hertfordshire Press, 2006).
- Kenrick, Donald. 2007. *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, second edition (Lanham, Maryland / Toronto / Plymouth, UK: The Scarecrow Press, Inc., 2007).
- Kenrick, Donald (uredio). 2009. *U sjeni svastike. Romi u Drugom svjetskom ratu (2. dio)*, preveo s engleskog Danijel Vojak (Zagreb: Ibis grafika, 2009).
- Kenrick, Donald (uredio). 2009. *Završno poglavlje. Romi u Drugom svjetskom ratu (3. dio)*, prevela s engleskog Hrvojka Kostelić Swift (Zagreb: Ibis grafika, 2009).
- Klopčič, Vera. 2013. »Romi v Sloveniji« / »Roma in Slovenia«, u: *Romi v gibanju*, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, 5. 11. 2013–15. 3. 2014, koordinatorica projekta Marjetka Bedrač / *Roma on the move*, Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue Maribor, 5th November 2013–15th March 2014, Project co-ordinator Marjetka Bedrač (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga / Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue, 2013), str. 18–33 / 34–37.
- Klopčič, Vera. 2013. »Začetki mednarodnega preučevanja genocida nad Romi 1938–1945«, u: Nuša Lešnik in Marjan Toš (urednika), *Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst II. Razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2012/2013* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2013), str. 61–73.
- Klopčič, Vera. 2014. »Podobe Romov v izsledkih raziskovanj o romskem genocidu«, u: Nuša Lešnik in Marjan Toš (urednika), *Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst III. Razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2013/2014* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2014), str. 97–105.
- Klopčič, Vera. 2015. »Genocid nad Romi v preteklosti, anticiganizem v sedanjosti«, u: Vera Klopčič in Marjetka Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The withheld Genocide of the Roma* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2015), str. 19–28.
- Кратка збирка на информација за едукација на млади Роми и не-роми за ромскиот холокауст и геноцидот врз ромите за време на втората светска војна (Скопје: Форум Цивилен Мировен Сервис, Македонија-Здружение МИР – Скопје Финансиски).
- Kuzmič, Franc. 2013. »Holokavst in prekmurski Romi«, u: Nuša Lešnik in Marjan Toš (urednika), *Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst II. Razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2012/2013* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2013), str. 74–79.
- Lewy, Gunter. 2000. *The Nazi Persecution of the Gypsies* (Oxford: Oxford University Press, 2000).
- Liégeois, Jean-Pierre. 1986. *Gypsies. An Illustrated History* (London: Al Saqi Books, 1986).
- Liégeois, Jean-Pierre. 1994. *Roma, Tsiganes, Voyageurs* (Strasbourg: Council of Europe, 1994).
- Liégeois, Jean-Pierre. 2002. »Biblioteka 'Interface'«, u: Ilona Lackova (snimila), *Rođena sam pod sretnom zvezdom. Moj život Ciganke u Slovačkoj*, preveo Igor Grbić (Pariz: Centre de recherches tsiganes; Zagreb: Ibis grafika, 2002), str. 239–240.
- Liégeois, Jean-Pierre. 2007. *Roms en Europe* (Strasbourg: Council of Europe, 2007).
- Liégeois, Jean-Pierre. 2009. *Romi u Europi*, prijevod Vesna Pavković (Zagreb: Ibis grafika, 2009).
- Liégeois, Jean-Pierre. 2012. *The Council of Europe and Roma: 40 years of action* (Strasbourg: Council of Europe, 2012).
- Lutovac, Momčilo. 1977. »O Romima u Crnoj Gori«, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 26 (Beograd, 1977), str. 119–138.
- Lutovac, Momčilo. 1987. *Romi u Crnoj Gori. Od pojave do danas* (Ivangrad: Društvo prijatelja knjige, 1987).
- Margalit, Gilad. 2007. »Obituary Zimmermann, Michael«, *Romani Studies* 17/1 (Liverpool, 2007), str. 125–127.
- Марковска, Моника; Бајрам Аземовска, Фатма (уредници). 2019. *Прва конференција за сеќавање, одговорност и препознатливост на ромите жртви на холокаустот жртвите на холокаустот во Република Северна Македонија* (Битола: Национална установа Универзитетска библиотека »Св. Климент Охридски«, 2019).
- Marushiakova, Elena; Popov, Vesselin. 2001. *Gypsies in the Ottoman Empire. A Contribution to the History of the Balkans*, translated by Olga Apostolova. Edited by Donald Kenrick (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2001).
- Matras, Yaron. 2015. *The Romani Gypsies* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press / Harvard University Press), str. 157–158.
- Mayall, David. 2004. *Gypsy Identities 1500-2000. From Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany* (London – New York: Routledge, 2004).

- Memija, Minka. 1989. »Naučni doprinos Rade Uhlika romologiji«, u: Milan Šipka (glavni i odgovorni urednik), *Jezik i kultura Roma*, međunarodni naučni skup / *I Romani čhib thaj kultura*, janglimasqo simpozium / *Romani Language and Culture*, International symposium / *Jazyk i kul'tura Cygan*, međunarodna naučna konferencija (Sarajevo, 9-11 VI 1986) (Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989), str. 331–336.
- Miletić, Antun. 1986. *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta*, knjige 1–3 (Beograd: Narodna knjiga; Jasenovac: Spomen-područje, 1986).
- Miletić, Antun. 1994. »Mrtvi u Jasenovcu 1941–1945. Prilog utvrđivanju broja usmrćenih«, *Vojno-istorijski glasnik* 40/1–2 (Beograd, 1994), str. 145–160.
- Miletić, Antun. 2011. *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945*. (Jagodina: Gambit, 2011).
- Mujić, Muhamed A. 1952–1953. »Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskim vlašću«, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod osmanskim vlašću*, III–IV (Sarajevo, 1952–1953), str. 137–193.
- Omerović, Enes S. 2018. »Sa margina bosanskohercegovačke historiografije: nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918-1941)«, u: Amir Duranović (glavni i odgovorni urednik), *Na margini povijesti*, zbornik radova (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, 2018), str. 65–119.
- Petrović, Đurđica. 1976. »Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku«, *Zbornik Filozofskog fakulteta* 13/1 (Beograd, 1976), str. 125–158.
- Petrović, Đurđica. 1976. »Društveni položaj Cigana u nekim južnoslovenskim zemljama u XV. i XVI. veku«, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1–2 (Beograd, 1976), str. 45–66.
- Pisari, Milovan. 2014. *Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta* (Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014).
- Pisari, Milovan (lačharno). 2018. *Džanes ko sem? (Da li znaš ko sam?)*. *Edukacijako materijalo katar o genocido pe Roma ando Dujto lumnjako mudaripe thaj adjesutno anticiganizmo ande Srbija* (Beograd: Maškar palo rodipe thaj edukacija Holokaustoskio, 2018).
- Rosenhaft, Eve. 2017. »Sinti und Roma. Geschichte einer Minderheit. (Sinti and Roma. History of a minority) Fings, Karola. Munich: C. H. Beck. 2016. 128pp.«, *Romani Studies* 27/2 (Liverpool, 2017), str. 211–214.
- Shapiro, Paul A.; Ehrenreich, Robert M. (ed.). 2002. *Roma and Sinti. Under-Studied Victims of Nazism, Symposium Proceedings* (Washington, D.C.: Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum - United States Holocaust Memorial Museum, Center for Advanced Holocaust Studies, 2002).
- Studen, Andrej. 2015. *Neprilagojeni in nevarni. Podoba in status Ciganov v preteklosti* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015).
- Šiftar, Vanek. 1970. *Cigani. Minulost v sedanjosti* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1970).
- Škiljan, Filip. 2015. »Romi na Hrvaškem v drugi svetovni vojni«, u: Vera Klopčič in Marjetka Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The withheld Genocide of the Roma* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2015), str. 45–64.
- Tancer, Mladen (uredil). 2011. *Dr. Vanek Šiftar. Slovenski romolog. Ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti (1919 – 1999 – 2009)* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Svet romske skupnosti Republike Slovenije, 2011).
- Taylor, Becky. 2014. *Another Darkness, Another Dawn. A History of Gypsies, Roma and Travellers* (London: Reaktion Books, 2014).
- Tomašević, Nebojša-Bato; Đurić, Rajko. 1988. *Cigani sveta* (Beograd: Jugoslovenska revija, 1988).
- Toš, Marjan. 2013. »Genocid nad Romi – Pozabljeni Holokavst« / »Roma Genocide – The Forgotten Holocaust«, u: *Romi v gibanju*, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, 5. 11. 2013–15. 3. 2014, koordinatorica projekta Marjetka Bedrač / *Roma on the move*, Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue Maribor, 5th November 2013–15th March 2014, Project co-ordinator Marjetka Bedrač (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga / Center of Jewish Cultural Heritage Synagogue, 2013), str. 38–47 / 48–50.
- Toš, Marjan. 2015. »Ponižani, razžaljeni, umorjeni in zamolčani«, u: Vera Klopčič in Marjetka Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The withheld Genocide of the Roma* (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2015), str. 29–44.
- Uhlik, Rade. 1947. *Srpskohrvatsko-ciganski rečnik (Romane alava)* (Sarajevo: Svjetlost, 1947).
- Uhlik, Rade. 1957. *Ciganske priče* (Sarajevo: Džepna knjiga, 1957).
- Uhlik, Rade. 1980. *Kazivanja Roma* (Priština: Jedinstvo, 1980).
- Uhlik, Rade. 1983. *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik / Romengo alavari* (Sarajevo: Svjetlost, 1983).
- Valič, Urša. 2015. »Porajmos – zamolčana preteklost«, u: Vera Klopčič in Marjetka Berdač (uredili), *Porajmos. Zamolčani genocid nad Romi / Porrajmos. The*

withheld Genocide of the Roma (Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2015), str. 77–80.

Vojak, Danijel. 2018. »Zaboravljene žrtve Drugog svjetskog rata ili o stradanju Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941. – 1945.«, u: Andriana Benčić, Stipe Odak, Danijela Lučić (urednici), *Jasenovac: manipulacije, kontroverze i povijesni revizionizam* (Jasenovac: Javna ustanova Spomen područje Jasenovac, 2018), str. 245–284.

Willems, Wim. 2007. *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution* (London – New York: Routledge, 2007).

Zirojević, Olga. 1976. »Cigani u Srbiji od dolaska Turaka do kraja XVI veka«, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1–2 (Beograd, 1976), str. 67–77.

Zirojević, Olga. 1981. »Romi na području današnje Jugoslavije u vreme turske vladavine«, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 45 (Beograd, 1981), str. 225–245.

Contemporary Scientific Research on the History of the Romani in Europe

Summary

Today, the Romani population is one of the largest and oldest minority communities in most European countries. In Croatian territories, their history was often marked by anti-Gypsy policies of persecution and repressive assimilation. Scientific research into the history of the Romani within European historiographies had been very modest and has only begun to develop continuously in the second half of the 20th century. The paper analyses the research results on the history of the Romani within European historiographies in the last twenty years.

Keywords: the Romani, Europe, historiographies, historical syntheses

